

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 29.03.2019
Kabul Tarihi / Date Accepted : 01.06.2019
Yayın Tarihi / Date Published : 30.06.2019
Yayın Sezonu / Pup Date Season : Bahar / Spring

Arkeolojide Hane, Mekân ve Mekân Analizi: Teorik ve Pratik Yaklaşımlar

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ÖZDEMİR*, Ayşe ÖZDEMİR**

Anahtar Kelimeler:

Hane Arkeolojisi
Mekân
Ev
Mekân Analizi
Mekânsal Kullanım

ÖZ

Bu çalışma Arkeolojide, hane arkeolojisi ve mekân analiz yöntemlerinin teorik ve pratik yönlerini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan öncelikle hane arkeolojisi kavramı tanımlanarak bu konuya yapılan teorik yaklaşımlar irdelenmektedir. Bunun ardından, mekân ve mekânsal kullanım başlığı altında "mekân", "ev", "hane", "konut" gibi kavramların anlam yönünden ortak ve farklı noktaları konusunda mevcut teorik yaklaşımlar değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeyi bu çalışmanın da özünü oluşturan mekân analizi konusunda yapılan teorik ve uygulamalı çalışmalar üzerine genel bir irdeleme takip etmektedir. Ayrıca arkeoloji dünyasında mekân analizi çalışmalarında benimsenen yöntemler tanıtılmaktadır. Arkeolojide mekân analizi yöntemleri arasında; etnoarkeolojik araştırmalar, mekân dizim analizi, taban dizim analizi (taban buluntularının mekânsal dağılımı), mikroarkeoloji ve mikromorfoloji, toprak kimyası analizi, fitolit analizi gibi yöntemlerin uygulandığı bilinmektedir. Prehistorik döneme atfedilen kazılarda mekân analizinde kullanılan yöntemlerin son zamanlarda oldukça yoğun uygulanmaya başlanması, insan-mekân ilişkisi bağlamında, mimari kalıntıların mekânsal kullanımlarının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Household, Space and Spatial Analysis in Archaeology: Theoretical and Practical Approaches

Keywords:

Household Archeology
Space
House
Spatial Analysis
Spatial Use

ABSTRACT

The aim of this study is to present the recent theoretical and practical aspects of household archeology, and spatial analysis methods in archaeology. In this respect, firstly, the concept of household archeology is defined, and its theoretical approaches are examined. After that, the current theoretical approaches to the common and different points of the concepts such as, "space", "house", "household", "housing" in terms of space and spatial use were evaluated. This evaluation is followed by a general discussion of the theoretical and practical studies on the spatial analysis, which constitute the essence of this study. In addition, the methods used in the spatial analysis in archeology are widely introduced. Among the spatial analysis methods in archeology; ethnoarchaeological researches, space syntax analysis, the analysis of house floor assemblages (spatial distribution of house floor assemblages findings), microarchaeology and micromorphology, soil chemistry analysis, phytolite analysis are known to be applied. In the excavations attributed to the prehistoric period, the introduction of the methods used in the spatial analysis in the recent times has contributed to the understanding of the spatial uses of architectural remains in the context of the human-space relationship.

* Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 23200 Elazığ - Türkiye. E-posta: aozdemir@firat.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3333-9118>

** Adnan Menderes Üniversitesi, Doktora Öğrencisi E-posta: ayseabali09@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3952-8745>

Özdemir, A. ve Özdemir, A (2019). Arkeolojide Hane, Mekân ve Mekân Analizi: Teorik ve Pratik Yaklaşımlar, *Academic Knowledge*, 2(1), 28-49.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/ak> | <mailto:academic.knowledge@yandex.com>

Giriş

Materyal kültür öğeleri ve diğer kalınlardan izlenebilen hane, birlikte oturan ve aynı kaynaklardan beslenip hane içi görevleri paylaşan ve mekân içi ve dışı etkinliklere toplu olarak katılan bir insan topluluğu olarak nitelenmektedir (Wilk ve Netting, 1984). Hane olgusunun arkeolojik araştırmalar kapsamında çalışılmaya başlanması 19 yüzyılın başlarına kadar Amerika kıtasında yaşamış yerli topluluklar üzerine yapılan araştırmalarla başlar. Bu çalışmalar sonucunda üretim, dağıtım, aktarım ve yeniden üretim gibi farklı işlevleri olan faaliyetlerin hanenin boyutlarıyla doğrudan ilişkili olduğu çıkarımı yapılmıştır. 1980'lerin başında kendi teorisıyla gelişen "Hane Arkeolojisi" çalışmaları prehistorik toplumların anlaşılması için önemli bir araç haline gelmiştir (Özdemir, 2017: 8).

Arkeolojide hane ve hane gruplarının anlaşılması, geçmişte yaşamış toplulukların geride bıraktıkları maddi kültür kalıntıları içlerinde yer alan mekân/ev/konutların ve tüm bunların içindeki materyal kültür öğelerinin kazılarak ortaya çıkarılmasıyla anlaşılmaktadır. Prehistorik dönemlerden itibaren başlayan insan-mekân ilişkisi, mekân içi yapı öğeleri ve materyal kültür öğeleri yardımıyla izlenebilmektedir.

Prehistorik dönemlerden itibaren içinde yaşayanların temel ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde oluşturulan mekânların taşınmaz mekân içi öğeleri arasında yer alan ocak, fırın, seki ve silo alanları mekân sakinlerinin kullanım önceliğine göre hane içinde konumlandırılmıştır. Haneler arası iletişimin sağlandığı bir diğer önemli taşınmaz mekân içi öğesi ise girişler veya kapılardır. Dam veya zemin seviyesinden gerçekleşen mekânların girişleri dönemlere ve yerleşmelere göre farklılık göstermektedir. Zemin seviyesinden bir evden diğer bir eve, avluya veya sokağa açılan ev girişleri, yerleşme düzenine göre farklılık göstermektedir.

1. Hane Arkeolojisi

Hane Arkeolojisi (*Household Archaeology*) kavramı Kuzey Amerika Kıtası ve Batı Avrupa'da 1970'lerin sonunda 1980'lerin başında tarihsel-kültürel arkeolojiye bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Hane arkeolojisinin amacı, yerleşim içi ilişkileri çalışarak geçmişin insanla birlikte yeniden inşasını sağlayacak bağlamı/konteksti oluşturmaktır (Tringham, 2001: 6925). Bu dönemde arkeolojide yerleşim içi ilişkilere ilginin artması, hane arkeolojisinin 1980'li ve 1990'lı yıllarda gelişmesine neden olmuştur. Fakat bu tür gelişmeler hane arkeolojisinin, arkeolojinin içinde kabul görmüş bir alt disiplin haline gelmesine yeterli olmamıştır (Tringham, 2001: 6926). Hane arkeolojisine yönelik çalışmalara 1960'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan Yeni Arkeoloji veya Süreçsel Arkeoloji'ye (*Processual Archaeology*) ve 1990'lı yıllarda eleştirel tepki olarak ortaya çıkan Post-Süreçsel Arkeoloji'nin (*Post - Processual Archaeology*) ivme kazandırdığı görülmektedir (Özdemir, 2017: 9).

Hane arkeolojisi çalışmaları başlangıçta, 1970'lerin sonuna doğru detaylı bir şekilde yerleşim düzeni ve yerleşim içi aktivitelerin analizini yapmayı amaçlayan yeni metotlar geliştirerek, buna uzmanlaşmış üretim, sınıf yapıları ve demografik eğilimler hakkında daha genel açıklamalar yapabilme çıkarımları eklenmiştir (Flannery ve Winter, 1976; Tringham, 2001: 6926). Daha sonra hane arkeolojisi ile ilgili önemli çalışmaları olan Wilk ve Rathje ile Wilk ve Ashmore yazılarında haneler için "insanın toplumun temel unsuru" olduğunun önemi vurgulanmıştır (Wilk ve Rathje, 1982; Ashmore ve Wilk, 1988: 1; Tringham, 2001: 6926). Haneler ekonomik ve ekolojik süreçlerin doğrudan ifade edildiği sosyal gruplar seviyesinde

bulduğundan, işlevsel anlamda arkeologlara arkeolojik kaydın ampirik ayrıntılarına doğrudan başvurarak sosyal adaptasyonu irdeleme imkanı sunmaktadır. Bu çalışmaların, bilimsel mantıksal pozitivizmin metodolojik bir çerçevesi içerisinde yapılabilir olduğu kabul edilmiştir (Wilk ve Rathje, 1982: 617; Tringham, 2001: 6926; Çevik, 2014: 110). Böylelikle hane analizi yapılırken arkeolojik buluntular arasında bir köprü kurularak, arkeolojide bulunan teori boşluğunun oradan kalkabileceğine yardımcı olacağı ileri sürülmektedir (Wilk ve Rathje, 1982: 617; Tringham, 2001: 6926). Özellikle yirminci yüzyılın sonundaki arkeolojik çalışmalar daha çok Süreçsel Arkeoloji odaklı olsa da arkeolojide ampirik teori kuramının gelişmesiyle birlikte hane arkeolojisi çalışmaları da gelişir. 1980'lerde hane arkeolojisi, daha geniş bir boyutta bölgeler ve kıtalar arasındaki sosyal ve ekonomik değişimin sosyal gruplar üzerindeki mikro ölçekte analizine vurgu yaparak, nihai hedefinin sosyal evrimsel değişimi anlamak olduğu belirtilmiştir (Tringham, 2001: 6926).

Hane arkeolojisi ile ilgili ilk çalışmalarını teorik temellere dayandıran Wilk ve Rathje (1982: 617), hanenin arkeolojik analiz yöntemlerinde ilgi odağı haline gelmesinde teorik ve pratik birçok nedenin olduğunu belirtir. Bu nedenler arasında arkeolojide mevcut olan teori boşluğunun, hane organizasyonun değişimine dair üretilen teoriler ile doldurulacağını ileri sürmesi önemli yer tutar. Çünkü kültür değişiminin büyük teorileri ve evrim ile pratik arkeolojinin çanak çömlek parçaları ve taş aletleri arasında bir mesafenin olduğu belirtmişlerdir. Buna bağlı olarak seramik tipolojileri ve devletin doğuşu teorileri arasındaki boşluktan atlamak için, ortaya atılan modellerin ve önermelerin eksikliği, sıçramaların güvenilirlikten yoksun olduğunu gösterir (Wilk ve Rathje, 1982: 617; Çevik, 2014: 110).

Haneler, ekonomik ve ekolojik süreçlerin doğrudan ifade edildiği sosyal gruplar seviyesinde yer almaktadır. Bu nedenle haneler, sosyal uyum üzerine araştırma yapma imkânı vermektedir (Wilk ve Rathje, 1982: 618). Aslında hane, birlikte yaşayıp aynı kaynakları birlikte paylaşan, yerleşim içi aktivitelere toplu olarak katılan ve ev içi görev dağılımını paylaşan bir insan topluluğu olarak tanımlanabilir (Wilk ve Netting, 1984).

Bu bağlamda haneler üç unsurdan oluşmaktadır (Wilk ve Rathje, 1982: 618):

- 1- Sosyal (üyelerinin ilişkilerini ve sayılarının dâhil olduğu demografik birim),
- 2- Maddi (konut, faaliyet alanları ve malları),
- 3- Davranış (gerçekleştirilen faaliyetler),

Bu unsurlardan oluşan haneler doğası gereği toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Arkeologlar genelde hane içinde yaşayan maddi kültür kalıntılarını kullanırlar. Bu maddi kültür, hane içi aktiviteleri ve demografik şekli yansıtan bir nevi kabuk şeklinde düşünülebilir (Özdemir, 2017: 10). Konutların ve içerisinde evsel buluntuların kazılarak ortaya çıkarıldığında, kayıt altına alınan malzemelerden konutun anlaşılması, konut birimlerinden de hanenin anlaşılması gerektiğinin altı çizilmiştir (Wilk ve Rathje, 1982: 618). Bu konuda Kent Flannery (1976) yapmış oldukları çalışmalar hanenin anlaşılmasına katkı sağlayan ilk örnekler arasında yer almaktadır.

Hanenin, arkeolojinin çalışma alanına girmesine, arkeolojiyle bağlantılı olan sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinde gelişen kuramsal yaklaşımlar etkili olmuştur (Çevik, 2014: 110). Hane arkeolojisinin, demografi tarihi ve antropoloji tarihiyle ilgilenen antropologlar tarafından çok yönlü tarih yazımında ve sosyal grupların mikro ölçekte analizine önem veren

hane çalışmalarının 1960'lı yıllar gibi erken bir dönemde başladığı bilinmektedir (Tringham 2001: 6926; Çevik, 2014: 110). Hane çalışmalarında sosyal antropologlar genellikle analizin temel birimlerini kullanmışlardır. Özellikle de ekonomik ve sosyal adaptasyonla ilgilenen bazı sosyal antropologlar, çevre koşulları, ekonomik ve demografik değişimleri açıklamak adına bazı özellikli yollarla tanımlamalar yapmışlardır. Geniş boyutlu ekonomik ve geçim alanlarının bağlantılı olduğu hane organizasyonunu tanımlamak için sıklıkla etnografik bilgidan faydalanılır. Bu tür bilgiler geçmişte yaşamış toplumlarda hane değişiminin nedenleri hakkında çıkarımlar yapmaya olanak sağlar (Wilk ve Rathje, 1982: 619). Arkeologlar da bu faydalı bilgiler ile kendi verilerini birleştirerek sorunların çözümüne katkı sağlayabilirler. Başlangıçta hane konusunda çalışmalar yapan antropologlar, arkeologlar ve demograflar haneyi, tek bir çatı altında ve ekonomik ilişkileri birlikte yürüten insan grubu olarak tanımlanmıştır (Wilk ve Rathje, 1982: 620). Yine bu erken çalışmalar sonucunda hanenin sanıldığından daha karmaşık bir kavram olduğu tespit edilmiştir. Aynı çatı altında yaşayan fakat ekonomik işbirliği içinde olmayan hane örneklerinin yanı sıra, aynı çatı altında bütün faaliyetleri tek bir ekonomik ve sosyal birim olarak gerçekleştiren hanelerin olduğu da anlaşılmıştır (Çevik, 2014: 110).

Yapılan araştırmalarda özellikle sosyal antropologların, çekirdek aileyi "Basit Hane", çekirdek aileye katılan evli çocuklar, mevsimlik işçiler veya hizmetkarların yaşadığı sisteme "Karmaşık Hane", "Kalabalık Ev", "Geniş Aile" olarak adlandırdıkları anlaşılmaktadır (Hammel ve Laslett, 1974: 78-92; Çevik, 2014: 111). Böylesine farklı terimlerin kullanıldığı konuyu, tek bir çatı altında toplamak amacıyla "Müşterek Yaşayan Ev Grubu" terimi önerilerek yemek yemek, uyumak, dinlenmek, yaşamak, çocuk bakmak gibi insan davranışlarının sergilendiği müşterek mekânı kullanan insanlar ifade edilmektedir (Hammel ve Laslett, 1974: 76; Çevik, 2014: 111). Bu müşterek yaşayan ev grubu, aralarında akrabalık bağı olan aynı hane içinde müşterek yaşayıp ve ortak aktiviteleri olan ve bunlar arasındaki değişimlerini anlamak için müşterek yaşayan ev grubunu teriminin yeterli olduğu düşünülmektedir (Tringham, 2001: 6926). Esasen müşterek yaşamın gerçekleştiği bir konutun, mirasçıları ve arazi miktarı ile doğrudan ilişkisinin olduğu, konutta mirasçılar arttıkça arazinin bölünerek küçüleceği ve sonuçta hanenin parçalanma eğiliminin olduğu anlaşılmaktadır (Wilk ve Rathje, 1982: 628; Çevik, 2014: 111). Hanelerin parçalanmasının yanı sıra, hane içi yaşanan evlilikler sayesinde hane gruplarının büyüüp bölünerek yeni konutların ortaya çıkmasına ve yerleşimin sürekli değişime uğramasına neden olduğu belirtilmiştir (Guyer, 1981; Çevik, 1995; Özbal, 2014: 159). Özetle hane oluşumunda yaşanan bu değişim, mekânlara yansımakta ve konutların ihtiyaca göre genişletilip ya da terk edildiği ileri sürülmektedir (Gerritsen, 1999; Özbal, 2014: 159).

Bazı arkeologlar bir prehistorik yerleşimdeki hane çalışmalarını, yapının mimari özelliklerine ve diğer bütün arkeolojik verilerine bakarak hane tanımlaması yaparken, diğer bir arkeolog grubu ise ortak mekânı kullanan insanların da hane kavramına dâhil edildiği bir tanımlanın daha verimli olduğuna dikkat çekmektedirler (Wilk ve Rathje, 1982; Tringham, 2001: 6926). Bu çalışmalardan geleneksel arkeolojik metodolojinin, sosyal yapının ya da sosyal gruplar arasındaki ilişkilerin araştırılmasına sınırlamalar koyduğu anlaşılmaktadır. Hane arkeolojisi çalışan arkeologlar, genellikle iyi korunmuş mimari kalıntıların kazılması ve

yorumlanması üzerine odaklanmışlardır. Mimarisi daha sağlam ve çevresi daha geniş yapılar, ortak yaşayan grubun daha iyi analiz edilmesini sağlar (Tringham, 2001: 6926).

Hane Arkeolojisi ilk olarak yerleşim içi ilişkilerin saptanmasına yönelik ilginin artması sonucu 1980'li yıllarda, bireysel kullanılan tek konut ve arsalarının rahatça tespit edildiği Orta Amerika bölgesinde yapılan arkeolojik çalışmalar sırasında ortaya koyulmuştur (Wilk ve Ashmore, 1988; Hendon, 1996; Tringham, 2001). Güney Amerika'nın Pasifik Okyanusu boyunca uzanan And Dağları kültürlerinde mekânsal açıdan hanelerin tanımı kolaylaştıran, bağımsız duvarlı yapı komplekslerinden oluşan yerleşmelerin çalışılması ile bu gelişim süreci devam etmiştir (Bawden, 1982; Özbal, 2014: 159). Post-Süreçsel arkeolojinin 2000'li yıllarda tam anlamıyla ivme kazanmasıyla birlikte hane arkeolojisi konusunda çalışmaların giderek arttığı görülmektedir (Allison, 1999; Souvatzi, 2008; Glowacki ve Vogeikoff-Brogan, 2011; Parker ve Foster, 2012; Çevik, 2014; Özbal, 2014; Müller, 2015).

Hane Arkeolojisi ilk olarak konutların iyi korunduğu, bağımsız yapı komplekslerinden ve bunlarla ilintili avlu grupların bulunduğu Orta Amerika'da başlamıştır. Bu konuda Kent Flannery'nin editörlüğünü yaptığı *The Early Mesoamerican Village* (1976) adlı çalışması erken araştırmaların başında gelmektedir. Orta Amerika Maya Dönemi yerleşmelerindeki konutlarda faaliyet alanlarını belirleyip analizini yaparak arkeolojik kazıların yorumlanmasında o dönem için dikkate değer çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada konutların plan, boyut ve tabanlarından ele geçen buluntuların mekânsal dağılımı ile hanelerin sosyal, maddi ve davranış boyutlarına açıklık getirilmiştir.

Hane arkeolojisini gelişmesine katkı sağlayan ve sık sık başvurulan bilim dalları arasında yer alan özellikle etnoarkeolojik çalışmalar, mimari veya mekânlar, hane ile aile gibi sosyal grupların birbiriyle ilişkilendirilmesinin doğru olamayabileceğini ortaya koymuştur. Özellikle etnoloji çalışmalarında tek bir çatı (konut birimi) altında ve günlük ölçekte ekonomik işbirliği yapan sosyal gruplar şeklinde hanenin tanımı yapılmıştır. Fakat bu tanımın kültürler arası ölçekte yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Aslında Bender (1967) ve Goody (1973) tek bir çatı (konut birimi) altında yaşayıp da ayrı hane olan birçok toplumun olduğuna işaret etmiştir. Bender (1967) ayrıca aynı hane içinde ortak yaşam alanları da olabileceğini, farklı üretim aktiviteleri veya belirli başka nedenlerin tek bir çatı altında yaşayabileceklerinin altını çizmiştir. Bu bağlamda bireyler üzerinden giderek konut birimlerinde kimin yaşayıp nasıl bir ilişki ağı içinde olduğuna bakmak yerine haneler ne yapar sorusuna odaklanma daha öne çıkarılabilir (Çevik, 2014: 111). Bu nokta da konut birimlerinde birlikte yaşamının ekonomik ve sosyal işbirliği gerektirdiği ve hanelerin bu anlamda çok işlevli birimlerden oluştuğunun da altı çizilmelidir.

Wilk ve Netting (1984) birlikte yaşayan, aynı kaynakları ve evsel görevleri paylaşan, yerleşim içi aktivitelere toplu olarak katılan bir insan topluluğu olarak adlandırdığı haneyi, Wilk ve Rathje (1982: 622) yayınlarında dört farklı işlevde tanımlamışlardır. Bunlar:

1-Üretim (production): Hanenin devamı için gerekli olan malların üretilmesi gerekir. Bu alandaki çoğu görevler eş zamanlı gerçekleştirilir. Tek zanaatkârın kili kaynağından alarak kile şekil verip kap olarak kullanması için fırınlamasını yapabildiği gibi, bu eylem grup olarak yapılabilir. Bu eş zamanlı görevler iki türde basit ve karmaşık olarak belirlenebilir. Birincisi basit eş zamanlı görevde, yirmi çiftçi bir dikim grubunda aynı anda aynı işi yapıyorlar, her

seferinde bir sıra dikim yapıyorlar. İkincisi karmaşık eş zamanlı görevler uzmanlık gerektirir. İşin farklı bölümlerini yapmak için hepsi aynı çalışır. Uzmanlık gerektiren işler her zaman daha verimlidir. Hane, kendi içinde üretimi verimli olan bir birimdir.

2-*Dağıtım (distribution)*: Dağıtım üreticiden tüketiciye doğru sürekli bir kaynak hareketinin olduğu bir süreçtir. Bazı toplumlarda üretilen malların sadece hane içinde dağıtımı ve tüketimi yapılırken, bazı toplumlarda ise üretilen malların değiş-tokuş yoluyla farklı hanelerde tüketimi yapıldığı bilinmektedir. Hanenin dağıtım işlevleri ile geçim ve üretim ekonomileri ile sistematik olarak çeşitlendirilmiştir. Bazı etnografik örnekler haricinde üretim ve dağıtım fonksiyonları birlikte işleyen bir mekanizma olduğu için birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Bunun sonucunda üretilen malların hane içinde ve haneler arasında dağıtımı sağlanmalıdır.

3- *Aktarım (transmission)*: Aktarım, kuşaklar arasındaki rolleri, arazi, varlık ve mülkiyeti içeren dağıtımın özel bir şeklidir. Aktarım'da varlık ve mülkiyet kavramı ön plana çıkar. Bazı toplumlarda geniş arazilerde mirasçılar yoluyla bölünerek aktarım sağlanmaktadır. Ayrıca bazı toplumlarda nüfus baskısı arttıkça, hanelerin üretim ve dağıtım rolleri düşüş eğiliminde olur. Aynı zamanda mal ve arazi aktarımında hanelerin rolü yükselir. Hane de miras yoluyla aktarım ile hanede üretim ve dağıtım birbirinden çok farklı durumlardır.

4- *Yeniden Üretim (reproduction)*: Yeniden üretim hanenin işlevleri arasındaki en esnek birimdir. Çocukların yetiştirilmesi ve sosyalleşmesinden oluşur. Çocuk bakımı emek ve zaman gerektirdiği için haneler farklı yollarla buna sürekli bakım sağlamak için organize edilebilir. Burada kadınların işgücü ön plana çıkmakta ve çocuk bakım görevlerini kendi içlerinde dağıtarak, serbest zaman yarattıkları görülür. Özellikle prehistorik dönemlerde avcılık ve toplayıcılık ekonomisinden tarıma geçildiğinde, tarım ekonomisinde kadının emeğinin ön olana çıktığı bir sosyal yapının olduğu savunulmaktadır (Murdock, 1949).

Bu dört temel işlevin hane boyutlarıyla doğrudan ilişkili olduğu ve hanelerin boyutlarına göre fonksiyonlarının değiştiği anlaşılmaktadır. Geniş hane birimlerinde, bir dizi ekonomik koşulların farklı boyutlardaki grupları bir araya getirmesine olanak sağlamıştır. Geniş haneler eş zamanlı işgücü gerektiren çok çeşitli ekonomik fırsatlara sahiptir (Wilk ve Rathje, 1982: 632). Ayrıca, geniş arazilere sahip olan hanelerin üretim, dağıtım ve aktarımda daha tecrübeli olduğu ve hanenin devamlılığı için daha dayanıklı temeller sağladığı öne sürülmüştür. Bu yaklaşım, geniş hanelerin üretimin çeşitlenmesinin ve üretimin bir havuzda toplanmasının sağlanmasının yanı sıra, haneler arası eşitsizliğin ve seçkin hanelerin oluşumunda önemli rol oynayabileceği üzerinde durmaktadır (Wilk ve Rathje, 1982; Çevik, 2014: 112). Küçük hanelerde ise, doğru planlanmış işgücü ile sınırlı kaynakların yoğun kullanılması, hanelere hareketlilik avantajı getirmiştir. Küçük hanelerde üreticiden tüketiciye aktarım oranının daha yüksek olduğu görülmektedir (Wilk ve Rathje, 1982: 632).

Toplumsal tabakalaşmanın tüm sürecinin topraklı ya da topraksız aşırı hane oluşumuyla bağlantılı olması (Wilk ve Rathje, 1982: 633), ideoloji, iktidar ve toplumsal eşitsizlik üzerine odaklanan Marksist yaklaşımların, 1980'lerin başında "haneler ne yapar?" sorunsalı üzerinde durmasına neden olmuştur (Tringham, 2001: 6927; 2012: 83). Bu yıllarda haneler arasındaki bu güç ve sosyal eşitsizliğin Marksist ve Neo-Marksist yaklaşımlarla açıklanmaya çalışıldığı ve hane arkeolojisinin geliştirilmesine katkı sağladığı anlaşılmaktadır (Tringham, 2012: 83). Hane

birimlerindeki bu eşitsizliklerin arkeolojik kazılardaki yansıması ise, üretim süreçlerinin (besin ve diğer kaynakların üretim, paylaşım, tüketim ve dağıtımının) mekânsal olarak farklılaşması olarak karşımıza çıkmaktadır (Çevik, 2014: 112).

Hane Arkeolojisi çalışmalarına 1990'lı yıllardan sonra Post-Süreçsel yaklaşımların etkisiyle sınıf, toplumsal cinsiyet ve kimlik gibi ideolojileri de araştırma konusuna dahil edilmeye başlanmasıyla hane birimini yorumlama yelpazesinin genişlediği görülmektedir (Çevik, 2014: 112). Bu yaklaşımlar ortak görüş olarak, konut alanları ve günlük pratikleri, temsilcileri arasında üretim, emek, işgücü, sınıf, toplumsal cinsiyet ve kimlik gibi konuların görüşüldüğü en önemli arenalar olduğunu kabul etmektedir (Tringham, 2001: 6928; Tringham, 2012: 86; Çevik, 2014: 112). Bu tür yaklaşımlardan önce kültürler arası bakış açısıyla konutu değerlendiren Rapoport, *House Form and Culture* (1969) adlı eserinde, konut ve yerleşim yerlerinin şeklini belirleyen temel unsurların iklim, topografya, coğrafya vb. gibi konulardan ziyade sosyo-kültürel faktörlerden kaynaklandığını göstermiştir. Ayrıca eserinde, aynı geçim ekonomilerine sahip hanelerin nasıl farklı mekânsal düzenlemelere sahip olduğunu ve konut tiplerinin sembolizm, din, aile yapısı gibi kültüre has özelliklerle nasıl biçimlendiğini belirtmiştir (Rapoport, 1969: 18).

Arkeolojide, toplumsal cinsiyet, hane arkeolojisi, kimlik, din, ritüel gibi kavramlar 1990'lı yıllara kadar Süreçsel Arkeoloji içinde, bunları kültürün test edilemeyen yanları olan pozitivist yaklaşımı ve kültürün kendine özgü özelliklerinin maddesel kültürünün oluşumuna etkilerini göz ardı ederek, geçmiş toplumların kültürlerini maddi yanını genel geçer yasalarla donatarak açıklamaya çalışması nedeniyle önemsenmemiştir. Post-Süreçsel Arkeoloji'nin yorumlayıcı gücü sayesinde hane, toplumsal cinsiyet, kimlik, din ve ritüel gibi kavramlar bilgi kuramındaki bu değişikliklerle arkeoloji biliminde daha çok çalışılır olmuştur (Çevik, 2014: 112). Bu yaklaşımla bilim insanları tarafından, insan aktiviteleri ve sosyal yapıları mikro ölçekte (mikroarkeolojik analizler, mikromorfoloji gibi yöntemlerle) izleyebilmek için arkeolojik kazılarda son derece ayrıntılı bir kayıt tutulması gerektiği ortaya konulmuştur.

2. Mekân ve Mekânsal Kullanım

Prehistorik dönemde iklim, denize yakınlık, akarsu, göller, bitkiler ve av hayvanları gibi çevresel koşullar toplulukların nasıl bir yerleşim yeri seçeceğini belirleyen faktörler olarak bilinir. Yakınoğu da sıcak iklim koşullarından dolayı genelde nehirlerin kenarları yerleşim yeri olarak seçilirken, değişken coğrafik koşullar sergileyen Anadolu'da akarsu kenarlarının yanı sıra, deniz kıyıları, mağaralar, doğal tepe üstleri veya yamaçları, düz ovalar, bozkır alanları ve hatta tarıma uygun olmayan coğrafik alanların bile yerleşim yeri olarak seçildiği görülmektedir (Özdemir, 2017: 15-16).

Avcılık ve toplayıcılığa dayalı göçebe yaşam biçimin hakim olduğu dönemlerde bile insanlar yerleştikleri alanlarda, korunabilmek için doğal kaya altları ve mağaralara sığınarak buraları bilinçli birer yaşam alanlarına/mekânlara dönüştürmüşlerdir. Daha sonra insan elinden çıkma bir kültür ürünü olan ilk "Barınaklar" yaşam alanları olarak kullanılmaya başlanmıştır (Arsebük, 1996: 16). Yerleşik yaşamın ilk aşamalarından itibaren gelişkin bir mimari ve yerleşme düzeni ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Günümüzden 14 bin yıl öncesinden itibaren dünyanın hemen her yerinde görülmeye başlayan ahşap kulübelere, dal örgü yapılar, kerpiç ve taş örgü yapılar gibi mimari unsurların, avcı-toplayıcı ve göçebe yaşamdan, çiftçiliğe

dayalı yerleşik yaşama geçiş sürecinde, toplulukların barınma ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik gelişim gösterdiği izlenmektedir (Özdoğan, 1996: 19). Yerleşik yaşamla birlikte toplulukların ihtiyaçları doğrultusunda ev ve hane gibi sosyal grupları bir araya getiren mekânlar oluşmaya başlamıştır.

Prehistorik topluluklar veya sosyal gruplar arasında mekân biçimleri, iç öğeleri ve kullanım amaçları farklılıklar gösterebilir. Genel itibariyle mekânın düzeni ve taşınır veya taşınmaz iç öğeleri mekân sakinlerinin temel ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde oluşturulur (Duru, 2013: 25). Özellikle taşınmaz mekân içi öğeleri arasında yer alan seki, fırın ve ocak gibi yapı elemanları veya döşemeleri mekânın içinde yaşayan insanların kullanım önceliğine, ihtiyacına göre mekân içerisine konumlandırılır (Özdemir, 2017: 16).

Bu tür görüşler ışığında “Mekân” (*space*) kavramının insan ve nesnelere arasında cereyan eden iki yönlü ilişkinin geliştiği bağlam dizisinin olduğu yerler olarak nitelendirilmektedir (Duru ve Özbaşaran, 2014: 124). Mekânlar bu bağlamda konut içi veya dışı yaşam faaliyetlerinin gerçekleştirildiği alanlar olarak görülebilir. Mekânlar insanlar tarafından bilinçli bir şekilde sınırlandırılmış, kamusal ve özel, maddi ve manevi, iç ve dış olmak üzere çeşitli gruplara ayrılmıştır (Kent, 1990: 2). “Bağlam, en küçük birimin herhangi bir hiyerarşisi olmaksızın içinde bulunduğu mekân ya da dolguyla ve diğer birimlerle olan ilişkisinin detaylı olarak tanımlanmasıdır” (Duru ve Özbaşaran, 2014: 129). Mekân ile bağlam birbirinin vazgeçilmez unsurları olmakla birlikte, bağlamı oluşturan tüm öğeler mekân içinde yer almaktadır.

“Ev” ise toplumların en küçük sosyal belirleyicileri, aynı zamanda rol ve iş grupları, aile, akrabalık ve daha birçok farklı sistemi içinde barındıran bir mekân olarak nitelenmektedir (Duru, 2013: 23). Prehistorik dönemlerde evlerin tek odadan veya birbirine bitişik iki veya daha çok odadan oluşan örneklerine rastlamak mümkündür. Tek odalı evlerde; depolama, besin üretimi ve tüketimi, alet üretimi ve uyuma gibi gündelik yaşam faaliyetleri aynı mekân içerisinde gerçekleşmektedir. Çok odalı evlerde ise depolama için ayrı bir oda, besin üretimi ve tüketimi için ayrı bir oda ve uyuma için ayrı bir odanın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tek odalı veya çok odalı evler nüfus ile doğru orantılıdır. Aynı zamanda yerleşme içinde evlerin/binaların birbirine bitişik nizamlı örneklerinin yanı sıra birbirinden bağımsız inşa edilenleri de görülebilmektedir. İnsan davranışlarının şekillendirdiği bu yapılarla ilgili birçok araştırmacı farklı bakış açıları ile açıklamaya çalışmıştır.

Flannery (1972), tarım ekonomisi bağlamında üretimin ve tüketimin etkin birimleri olarak görülen, bağımsız kendi başına duran “evleri” hanelerin yaşam alanı olarak yorumlamıştır. Bu evlerin, tek hanenin doğasındaki istikrarsızlığa karşı ve bir güvenlik ağı sağlamak adına köy yerleşimi içerisinde kümelenmesi, aynı zamanda erken dönemlerdeki bu köylerin mütevazı boyutlarını da açıklamaktadır (Halstead, 2006: 8). Ayrıca Flannery (1972), mimaride yuvarlak ve dikdörtgen planlı yapıların sosyal yapıya olan etkisine işaret etmektedir. Özellikle dikdörtgen planlı yapıların ortaya çıkmasıyla çekirdek aileler, çok odalı yapılarla birlikte ise geniş ailelerin ortaya çıktığını belirtmektedir (Flannery, 2002: 421; Duru, 2013: 23). Byrd ise (1994), yuvarlak ve dikdörtgen yapıların her ikisinin de çekirdek ailelerle ilişkili olduğunu belirtmiş ve tek odalı evleri çekirdek aileler, çok odalı evleri ise geniş aileler ile ilişkilendirmiştir (Duru ve Özbaşaran, 2014: 127). Bu bağlamda Barbara Bender (1978)

çalışmasında, avcı-toplayıcılardan yerleşik yaşama geçiş sürecini görmek için sosyal bir perspektiften bakılması gerektiğini, özellikle sosyal ve kültürel davranışların mimarinin şekli ve binaların detay kullanımı üzerine etkisinin araştırılması gerektiğinin altını çizmiştir.

Rapoport (1969) arkeoloji de tapınaklar ve sarayların daha çok ilgi çektiğini, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamın ifadesi olan evlerin araştırma konusuna dahi girmediğinin altını çizmiştir. Diğer bir çalışmasında (Rapoport, 1990) evleri, ev eşyalarını, eve ait dekorları ve insan davranışlarının toplamından meydana gelmiş olan çevreyi geçmişle geleceğin iletişim gücü olarak görmektedir. Çevik (2014: 113) ise evin barınma ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir yer olmasının ötesinde, haneler arası ilişkilerin gerçekleştiği sembolik anlamları olan mekânlar olduğunu belirtmektedir.

Evin rolü konusunda mimarinin önemi hakkında çalışan araştırmacılar farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Ian Hodder, *The Domestication of Europe* (1990) kitabında Latince kökenli *domus* (ev) ile *domestication* (evcilleştirme) arasında benzerlik kurmaktadır. Yabanıl bitki ve hayvanların *domus* yani ev içine alınarak kültüre alındığını savunan Hodder. *Domus* (ev içi) ve *Agrios* (ev dışı) terimlerini kullanarak birbirinden farklı kavramlara ait olduğunu belirtmektedir (Hodder, 1990). Hodder, prehistorik toplumlarda bireyin ilk önce evini oluşturarak zihninde evcilleştirme düşüncesini evcilleştirme eyleminden önce geliştirdiği mekânlar olduğunu öne sürmektedir.

Peter Wilson (1988) ise araştırmalarında, farklı türden bir evcilleştirme olduğunu savunmaktadır. Yerleşik düzenin benimsenmesiyle hareketli/gezici avcı-toplayıcıların konumlandırılması bağlamında değişiklik olduğunu vurgulamıştır. Etnografik olarak belgelenen avcı toplayıcıları kültürler arası bilgiye dayandırarak iki türe ayırarak inceleyen Wilson, küçük ölçekli gezici avcı-toplayıcı toplumları "*açık toplum*" olarak belirtir ve yerleşik avcı-toplayıcı toplumların ise köy toplumlarında kalıcı binalarda yaşayan, "evcil" toplumlar olduğuna işaret etmektedir. Wilson'a göre evcilleştirme, evlerde yaşayanların köylerde yaşayanlara etkisidir. Yerleşik hayatın benimsenmesiyle insanların birbirlerine olan bağımlılığının geliştiğinden bahsetmekte ve köylerdeki ev yaşamının beraberinde güçlükleri de getirdiği, fakat yeni olanaklar açtığı içinde artı yönlerinin de olduğunu altını çizmektedir (Wilson, 1988: 57). Mimarlık, yapıların maddeleştirilmiş bir hali olduğu, mimarlığın mekânsal organizasyon ve görsel boyutuyla hayatın kalıcı bir özelliği olarak benimsendiğine değinmektedir. Wilson çalışmalarında, köy yapısı ile toplum arasındaki benzerlik, ev ile hane ve insanın inşa ettiği çevre ile yaşadığı dünya arasında benzerlikler kurulmasının önemine işaret etmektedir (Wilson, 1988: 61).

Amos Rapoport (1969) küçük ölçekli toplumların basit bir ev mimarisi olduğundan bahsetmektedir. Bu toplumların basit ev mimarisi, sadece barınak ihtiyacını karşılamaya yönelik olmadığını, potansiyel yapı malzemelerinin kullanılabilirliğine bağlı olarak mimari formların çeşitliliğine değinmektedir. Rapoport, evin sadece bir yapıdan ibaret olmadığını, bir kurum olduğunu ve sosyo-kültürel değerlerin öncelikli bir yansıması olduğunu altını çizmektedir. Basit, küçük ölçekli toplumlarda evlerin formlarını ideal bir çevre için birleşmiş grupların amaçlarının belirlediğinden bahsetmektedir (Watkins, 2004: 11).

3. Mekân Analizi

Mekân Analizi (*Spatial Analysis*), geçmişte yaşamış toplulukların yerleşim organizasyonlarını, mimari ile materyal kültür öğeleri arasındaki bağlantısını ve insan-mekân arasındaki ilişkisini anlamak için başvurulan en önemli yöntemlerden biridir. Bu yöntem en genel tanımıyla mimari yapı ile mekânın organizasyonu arasındaki ilişkiyi incelemek olarak tanımlanabilir (Çevik, 2014: 109). Arkeoloji’de mekân analizini uygulama süreci 20. yüzyılın ortalarından itibaren Kwang-chih Chang tarafından gerçekleştirilen ve mimari kalıntılarla hane bireylerini ilişkilendirdiği çalışması ile başladığı bilinir (Chang, 1968). Bu çalışma sonrası mimari yapıları maddesel özelliğinden çıkarılıp insanla ilişkisini ortaya koyan yeni bir bakış açısının ortaya çıktığı görülür. Böylelikle 1960’larda başlayan Süreçsel Arkeoloji akımı ile, mimariyi şekillendiren insanın düşünce ve davranışları, yani insan-mekân arasındaki ilişkide tanımlanmaya başlanır (Duru ve Özbaşaran, 2014: 124). 1980’lerin ortalarından itibaren ise Ian Hodder’ın başını çektiği Post-Süreçsel Arkeoloji akımı ile de insan davranışı ile maddi kültür arasındaki ilişkinin iki yönlülüğü üzerinde durulmaya başlanır (Hodder, 1985). Bu yeni yaklaşımla birlikte arkeoloji biliminde uygulanan yerleşme ve mekân analizlerinde istatistiksel veri ve genellemeleri kullandığı kadar bireysel hayat hikayelerinin de oldukça önemli olduğunun altı çizilmeye başlanır.

Arkeolojide mekân analizi yöntemlerinde gözle görülebilir olanların tespitine yönelik etnoarkeolojik araştırmalar ve mekân dizim analizi; gözlemlenmesi zor olanların tespitine yönelik ise mikroarkeolojik analizler, mikromorfoloji analizleri, toprak kimyası analizi, fitolit analizi gibi yöntemlerin uygulandığı bilinmektedir. Bu analiz yöntemlerinden tezimiz konusu kapsamında faydalanılmış yöntemler daha detaylı bir şekilde aşağıda irdelenecektir.

3.1. Etnoarkeolojik Araştırmalar

Etnoarkeoloji, arkeolojik amaçlar için genellikle insanların maddi kalıntıları üzerinde yoğunlaşarak materyal kültürü öğeleri ile onlara şekil veren insanların davranış özellikleri arasındaki bağlantının incelenmesini esas almaktadır. Etnoarkeolojik araştırmalardan elde edilen bilgiler prehistorik toplulukların yaşam biçimlerinin anlaşılması konusunda arkeoloji bilimine yardımcı olmaktadır. Prehistorik toplulukların besin üretimi ve dağıtımı, bina yapım biçimleri, hane ve haneler arası ilişkiler, mekân kullanımı ve kültürün diğer konularını anlayabilme adına günümüz topluluklarından faydalanılabilir. Bu bakımdan etnoarkeolojik araştırma mekân kullanımı konusunda en çok başvurulan yöntemlerdendir.

Arkeolojinin bir alt disiplini olan etnoarkeoloji günümüze ait maddi kültür varlıklarının ortaya çıkmasına veya üretilmesine sebep olan insan faaliyetlerini çalışır. Etnoarkeolojik çalışmalar daha çok yaşayan toplumların maddi anlamda göz önünde olan çanak-çömlek ve alet gibi nesnelerin üretimi ve onların kullanımını anlama, binaların inşa tekniklerini anlama, mekân içindeki ve dışındaki faaliyet alanlarını anlama gibi konular üzerinde çok yapılmıştır. Bundaki amaç günümüz örneklerinin incelenerek geçmiş örnekler üzerinde açıklayıcı modeller oluşturmaktır (Özdemir, 2017: 20).

Arkeolojik problemlerin çözümünde ve arkeolojik kayıtların yorumlanması aşamasında etnoarkeologlar bu yüzden özellikle analoji olarak adlandırılan benzerlik kurma ilkesini esas alır (Yalman, 2005). Burada etnografik veriler *analoji* (benzerlik kurma) yardımıyla arkeolojik amaçlar için geçmiş toplumları anlamak adına belli hipotezler ortaya atmaya yardımcı olur. Etnoarkeoloji insan davranışı ile maddi kültür varlığı veya materyal kültürüne şekil veren

yolları incelemeyi kendine esas alır. Diğer bir deyişle insan davranışları ile bu davranışların insan maddi kültürünü ne şekilde etkilediği arasındaki ilişkiyi anlamak etnoarkeolojinin ana amacıdır. Çünkü genel olarak etnoarkeolojinin teorik ve metotsal açıdan iki önemli amacı vardır. Metotsal açıdan, etnografik veriler *analoji* (benzerlik kurma) yardımıyla arkeolojik amaçlar için geçmiş toplumları anlamak adına belli hipotezler ortaya atmak için kullanılır. Teorik açıdan ise, insan davranışları ile bu davranışların insan maddi kültürünü ne şekilde etkilediği arasındaki ilişkiyi anlamak etnoarkeolojinin ana amacı sayılabilir (Runnels 2005). Çünkü eski çağlarda ve günümüzde benzer sosyo-ekonomik baskılar altında yaşayan toplumların karşılaştırılması yoluyla geçmişte yaşamış birey ve toplumların davranış biçimlerinin ortaya konulması etnoarkeoloji için önemli bir ilkedir. Bu anlamda etnografya arkeologlara geçmişte insanların nasıl yaşadığı, onların inançları ve kültürün diğer konularını anlayabilme adına yeni yaklaşım açıları sunmuştur. Yapılan veya yapılmakta olan etnoarkeolojik çalışmaların daha çok yaşayan toplumların maddi anlamda göz önünde olan nesnelere üretimi ve onların kullanımını anlama konuları üzerinde yoğunlaştığı dikkat çeker. Geçmiş dönem insan davranışlarını açıklayarak günümüz toplumları maddi kültürel özelliklerinden faydalanılması etnoarkeolojik araştırmalarda esaslardan biri olduğundan dolayı etnoarkeoloji, “yaşayan arkeoloji” veya “etnografik arkeoloji” gibi isimlerle de sıklıkla anılmıştır (Runnels, 2005).

Modern anlamda etnoarkeoloji 1960 yılların başında başlayan “Yeni Arkeoloji” olarak da adlandırılan ve Amerika Birleşik Devletleri’nde gelişen Süreçsel Arkeoloji bünyesinde bu akımın öncülüğünü yapan antropolojik arkeoloji yapan bilim adamlarınca tanımlanmıştır. Her ne kadar etnoarkeoloji 1960’lı yılların başında ciddi anlamda arkeoloji biliminin bir alt branşı olmuş olsa da arkeoloji için etnografyadan faydalanma fikrinin 19. yüzyılın sonuna kadar geriye gittiği söylenebilir. Örneğin Amerikalı arkeolog Jesse Walter Fewkes ilk kez 1900 yılında etnoarkeoloji kelimesini kullanmıştır ve arkeologları etnografya biliminden faydalanmaları konusunda dikkat çekmiştir.

Her ne kadar arkeologların yaşayan toplumların etnografik varlıklarını inceleyerek arkeolojik kalıntıların yorumlanması geleneği 19. yüzyıla kadar geriye gitmesine rağmen etnoarkeoloji yukarıda da bahsedildiği üzere gerçek anlamda 1960’lı yılların başında yerleşmiştir. Bu gelişme içinde hiç şüphesiz Amerika güney batısında bulunan Apaçi Kızılderilileri üzerine yapılmış olan yerleşimde bulunan sosyal grubun maddi kültür varlığı ve ona yön veren davranışsal ilişkilerini inceleyen etnoarkeolojik çalışma türünün ilk ve en önemli örneklerinden biridir (Longacre ve Ayers, 1968). Diğer bir deyişle bu çalışmanın etnoarkeoloji adına en önemli sonucu yaşayan bir sosyal grubun davranışsal özellikleri ile bunun sonucu ortaya çıkan maddi kültür varlığı veya materyal kültürü arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak geçmişe ait arkeolojik verilerin yorumlanması için önemlidir (Runnels, 2005). Bugün modern etnoarkeologların çoğu 1960’lı yıllarda Kuzey Amerika yerlisi Kızılderili’leri üzerine yapılan ve onların yaşayan materyal kültürünü tanımlayın detaylı analiz eden W.A. Longacre ve J.A. Ayers’in önderliğini yaptığı çalışmalardan ilham alır (Runnels, 2005). Bu yapılan çalışmaların ana hedefi hiç şüphesiz yaşayan toplumların materyal kültürünün analizinden elde ettikleri bilgileri arkeolojik problemlerin çözümünde kullanmaktır. Bu yüzden etnoarkeoloji metodolojik olarak yaşayan toplumların her türlü materyal kültürünü ve onların oluşmasına sebep olan süreçleri kayıt altına alır. Bunu yapmak içinde metodolojik açıdan

etnoarkeologların yaşayan toplumları direk katılımcı gözlem ve mülakatlar yoluyla yapmak durumundadır. Bu çalışma ile birlikte yaşayan toplumlar ile ilgili her türlü bilgi tamamen yok olmadan önce onu kayıt altına almak gereklidir. Burada ana amaç hiç şüphesiz insan davranışlarının materyal kültürünün oluşması üzerinde etkilerini ortaya koymuştur. Bu sürecin iyi tanımlanması arkeolojik problemlerin çözümünde ortaya doğru hipotezler atılması ve onların etnografik örnekler yardımıyla çözümlenmesine önemli katkı sağlayacağı beklenir. Buna rağmen dünyada etnoarkeoloji alanında yapılan araştırmaların iki temel yaklaşıma sahip olduğu dikkat çeker. Bunlardan birisi genellikle çanak çömlek üretimi, taş alet üretimi, zanaatkârlık, pastoral yaşam biçimi, mimari, yapı inşa teknikleri, tarımsal üretim, gibi konularda yapılmış oldukça tanımlayıcı ve belgeleme niteliğindedir. Bu tür çalışmalar teorik niteliklere sahip olmamasına rağmen arkeologların kullanımında olan veya olacak önemli belgeler olduğu şüphe götürmez. Özellikle günümüze ait materyal kültürünün geçmişi açıklamada nasıl kullanılacağı yönünde nasıl ilişkilendirilebileceği yönünde teorik temellere ihtiyaç olduğu şüphe götürmez (Özdemir, 2017: 22).

1950'li yılların sonunda P.J. Watson ve M.R. Kleindients yaptıkları "*Action Archaeology: the Archaeological Inventory of a Living Community*" adlı bilimsel makale de ise etnoarkeoloji için kilit roledir. Bu çalışma özellikle materyal kültürü somut olmayan bilgilere ulaşmak için analogi temelli etnoarkeolojik çalışmaların ne derece önemli olduğunun altını çizmektedir.

Ian Hodder Afrika kıtasında yer alan Kenya, Zambiya ve Sudan'da yaptığı etnoarkeoloji saha çalışmalarını *Symbols in Action* (1982) kitabında yayınlamıştır. Hodder, insan davranışlarının çeşitliliği ile materyal kültürün oluşumundaki farklılaşmanın birbiriyle ilişkili olduğunun altını çizmektedir. Çalışmasında prehistorik toplulukların anlaşılabilmesi için, farklı bireylerin geride bıraktıkları materyalleri hikayeleriyle birlikte bir bütün içerisinde değerlendirilmesinin gerektiğini belirtmektedir. Hodder'ın etnografik araştırmalarına dayanarak insan davranışlarının materyal kültüre yansıdığı görüşünün aksine, Efstratiou (2007) Yunanistan'da yaptığı bir etnoarkeolojik çalışmasında, etnografik modeller, hanelerde yaşayan toplulukların, yaşam biçimleri, toplumsal örgütlenmeleri ve dinsel davranışlarının her zaman materyal kültüre yansımadığını da belirtmektedir.

Son yıllarda araştırmacıların yaşayan toplumların etnografik varlıklarının mekân analizi yöntemlerini kullanarak incelenmesiyle, prehistorik toplumların yaşamları hakkında açıklayıcı modeller oluşturması bakımından farklı bir bakış açısı kazandırdıkları görülmektedir. Örneğin Christina Luke, Christopher H. Roosevelt ve Catherine B. Scott *Yörük Legacies: Space, Scent, and Sediment Geochemistry* (2017) adlı çalışma arkeolojik çalışmalara model olabilecek bir etnoarkeolojik çalışma yapmıştır. Bu çalışma özellikle sezonluk veya sürekli modern Yörük yerleşmelerinde toprak kimyası çalışmaları yaparak mimari ve insan ilişkileri düzleminde faaliyet alanlarını ortaya koyma yoluna gitmiştir.

Buna rağmen etnoarkeolojik araştırmalar geçmişte yaşamış toplulukların hane, ev, konut ve mekân ile buralarda yaşayan insanları anlamaya yönelik arkeolojik bulguların yorumlanması yoluyla bazı önemli bilgiler edinilebileceğini gösterir. Bu bilgiler arasında: 1) Konut veya binaların inşa teknikleri ve kullanılan malzemelerin hazırlanış şekilleri, mevcut hammaddelerin yapı türleri üzerindeki etkileri, 2) Konutlarda iç mekân ve yön gibi konuların anlaşılması, 3) Konutlar ve içinde bulunan nesnelerin birbirleriyle olan bağlantılarının

açıklanması, 4) Ev mimarilerinde yerel ekonomik amaçlı kullanımla ilgili döşemler, fırınlar, tandır yapıları, 5) Evlerin depolama faaliyetlerinin anlaşılması, 6) Konutlarda kullanım dışı kalan nesnelerin atılması, çöplük anlayışı, gibi konular önemli yer tutar. Ayrıca mekânın boyutu ile hane sakinlerinin nüfusu arasındaki ilişki, yerleşimin kapladığı alanın yüzölçümü ile nüfusu arasındaki ilişkide bu konuya dâhil edilebilir (Flannery, 2002).

3.2. Mekân Dizim Analizi

Mekân Dizim Analizi (*Space Syntax Analysis*) yöntemi, ilk olarak mimarlar tarafından binaların ve açık alanların mekânsal düzenlemesi ile içindeki maksatlı hareket arasındaki ilişkinin anlaşılması için geliştirilmiştir. Mimarlar, insanların odalar, açık alanlar, geçitler veya koridorlar ve benzeri özel veya kamusal alanlarda yalnız veya birlikte bir araya gelebildikleri alanlar oluşturabilmek için mimari yapılarda şekil, boyut ve mimari dekorasyon ile Mekân Dizim Analizi yöntemini kullanmışlardır (Cutting, 2003). Bununla birlikte arkeologların da mimarlar gibi prehistorik toplulukların bina planlarını çalışarak, toplumun yaşam tarzını yansıtmak için canlandırmalar yapmak yoluyla arkeolojide de bu yöntem kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Jason Shapiro (1997), arkeoloji’de mekan dizim analizi yönteminin prehistorik yerleşimlere nasıl uygulanması gerektiğinden bahsetmiştir. Arkeologlar tarafından açığa çıkartılan odalar, evler ve yerleşimler geçmişte yaşamış toplulukların mimarisini yansıtmaktadır. Bireysel ve toplu olarak geçmişte yaşayan insanların çevresi inşa edilirken, biyolojik ve sosyal ihtiyaçlarının gereksinimlerine göre şekillenmesi sağlanmıştır (Cutting, 2003: 2). Günümüzde materyal kültürün, pratikte ve teorikte en iyi şekilde nasıl analiz edildiği ve yorumlandığı hala tartışma konusudur.

Mekân Dizim Analizi’nin teorik temeli genellikle yapısalcı yaklaşıma dayanır ve en geniş tanımıyla, insanların mit, kavram ve kültürel davranışlarına anlam veren, söze dökülmemiş temel kural ve yasaların olduğunu öne süren sav olarak tanımlanabilir (Cutting, 2003: 3; Çevik, 2014: 114). Mekân dizimi, başlangıç noktasını tıpkı sonlu olan fiziksel nesnelere gibi insan varlığını alır ve mekânlar arası geçişte bir noktadan diğerine geçmek için bazı mekânların belirli kısımları geçiş için işgal edilmek durumundadır (Cutting, 2003: 3).

Mekân dizim analizi üç temel varsayıma dayanmaktadır: Birincisi, insanlar mekânı bilinçli bir şekilde ve kendisine yönelik olarak kullanır. İkincisi, mekânların birbirine bağlanma şekli, insanların bunların içinde nasıl hareket edip bu mekânları nasıl kullandığını etkiler. Üçüncüsü, bu hareket ve kullanım da bir şekilde mekânları kullanan insanların davranışını etkiler (Hiller, 1996; Cutting, 2003: 3; Çevik, 2014: 114).

Mekân Dizim Analizi, mekânsal düzenlemenin örüntüsünü tespit etme, karşılaştırma ve yorumlamayı birlikte ele alan kavramsal çerçeve ve bir takım bilgisayar programından oluşan analitik yaklaşıma verilen kolektif isimdir (Cutting, 2003: 3; Çevik, 2014: 114). Bu yöntemin çalışma alanı, ilk olarak küçük yerleşim planlarının çalışılması ile geliştirilmiş, daha sonra antropolojik verilerin kullanılması ve hane birimlerinin çalışılmasıyla genişletilmiştir (Hiller, 1996; Cutting, 2003: 3). Bu analiz yöntemi arkeolojide ise yerleşim planı ve konutlara uygulanmaktadır. Mekân dizim analizi birkaç kantitatif tekniğin (“*Axial Line Analysis*”, “*Convex Isovist Analysis*” ve “*Convex Spatial Analysis/Access Analysis*”) birleşiminden oluşmaktadır. Arkeolojide, bu teknikler arasında daha çok Erişim Analizi tercih edilmektedir. Çünkü bu yöntemin çalışma konusu, küçük yerleşim alanları ve konutların sosyal kullanımı

üzerindedir ve bu yöntem arkeolojiye uyarlanabilmektedir (Cutting, 2003: 3). Erişim analizi, temelde bir konut veya yerleşimin özel alanları ile özel olmayan alanlarını belirlemek için kullanılan bir yöntemdir (Çevik, 2014: 114).

Mekan dizim analizi yöntemi ilk defa 1970'li yıllarda ortaya çıkmış ve bu analizde kullanılan tüm tekniklerin bir arada yer aldığı çalışmalar "*The Social Logic of Space*" adlı kitapta yer almıştır (Hillier ve Hanson, 1984). Mekân dizim analizinin uygulanabilmesi için kullanılan programların başında ise Agraph programı gelmektedir (Manum; Rusten ve Benze, 2006). Agraph programı, mekânsal dizim analizi değişkenlerini ölçmektedir. Anadolu'da son yıllarda Ayça Deniz Çınar (2018), mekan dizim analizi yöntemini ve bununla ilişkili Agraph programını uyguladığı "*Enkomi Yerleşmesinde Geç Kıbrıs IIIA Tabakasına Tarihlenen 'Ashlar Building' İncelemesi*" adlı çalışması arkeolojide güzel bir örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Bu yöntemin ve programın birlikte kullanılarak arkeolojik bir kazı sonucunda ortaya çıkartılan bir yerleşimde nasıl sonuçlara varıldığı detaylıca anlatılmıştır. Gündoğdu (2014) ise, şimdiye kadar yapılan mekan dizim analizi çalışmalarına, bu yöntemin tarihçesine ve araştırma konularına değinmiştir.

Bu yöntemlerden mekân dizim analizi birçok araştırmacı tarafından eleştirilen bir yöntemdir. Eleştirilerde iki ana nokta üzerinde durulmaktadır: Birincisi, yapı içindeki birbirinden bağımsız odaların işlev ve boyutu gibi değişkenlerine gereken önemi vermeyip bunlar arasındaki ilişkiye odaklanılması ve ikincisi, belli bir mekânsal düzenlemenin ortaya koyduğu alanın gerçek kullanımları hakkında bilgilendirici olmadığıdır (Düring, 2006: 32; Çevik, 2014: 115). Arkeolojiye en çok uyarlanan erişim analizi ise, metodolojik olarak prehistorik topluluklara uygulanmasında karşılaşılan zorluklar arasında; arkeolojik verilerin yeterli olmaması, yerleşimin tümüyle veya binalarının tamamının kazılmamış olması, ikinci kat ve çatı alanlarının kullanımına ait elimizde veri olmaması, bina ve mekân girişlerinin belirlenememesi gibi nedenler sayılabilir (Cutting, 2003: 18; Düring, 2006: 33; Çevik, 2014: 115).

3.3. Mikroarkeoloji ve Mikromorfoloji

Hane arkeolojisi çerçevesinde kullanılan mekân analizi yöntemleri ile mekânların kullanım ömründen ziyade, yaşam öyküsüne giderek daha fazla önem verilmektedir (Tringham, 2012: 96). Bu bağlamda arkeolojide mekân analizi yöntemlerinde gözlemlenmesi zor olanların tespitine yönelik mikroarkeolojik analizler, mikrostratigrafi/mikromorfoloji analizleri, toprak kimyası analizi, fitolit analizi gibi yöntemlerin uygulandığı bilinmektedir. Özellikle bir yerleşimde gerçekleşmiş olan faaliyetleri ve günlük işlevleri anlamak, mekânların birbirleriyle olan ilişkilerini tespit etmek için mikroarkeoloji ve mikromorfoloji kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır (Özbal, 2014: 162). Bu yöntemler ilk olarak 1960'lı yıllarda Pleistosen ve Erken Holosen Döneme ait mağaralardaki depozitleri analiz etmek için arkeologlar tarafından geliştirilmiştir (Tringham, 2012: 96-97; Çevik, 2014: 118).

"Mikroarkeolojik analizler toprak yaşam tabanlarına faaliyetler sonucu kırılıp gömülen maksimum 1,5 cm² büyüklüğünde olan küçük buluntuların istatistiksel olarak incelenmesine verilen addır" (Özbal, 2014: 162). Arkeolojik kazılarda mikro buluntular toprağa uygulanan yüzdürme tekniği "flotasyon" sonrasında ağır çökeltinin laboratuvar ortamında mikroskop aletiyle ayıklanması sonucu bulunmaktadır. Hane halkının günlük aktivitelerine dair veriler sunan bu mikro buluntular arasında seramik, kemik, çakmaktaşı ve obsidiyen yonga ile

yumuşakça parçacıkları gibi materyal kültür öğeleri yanı sıra tezek ve ahşap kalıntısı da yer almaktadır (Özbal, 2004: 86). Mekân içlerinde *in situ* veya mekân dolgusuna ait buluntulara ek olarak gözle görülemeyen mikro buluntuların incelenmesi, mekânların işlevleri hakkında yapılan yorumlara katkı sağlamaktadır.

Mikromorfolojik analiz yöntemiyle öngörülen bir mekândan alınan toprağın ince kesiti, çökeltinin kaynağıyla ilgili, toprak oluşumu ve bilerek veya bilmeyerek insan eliyle meydana getirilenler hakkında veriler sunmaktadır (Renfrew ve Bahn, 2017: 244). Ayrıca mikromorfolojik çalışmalar sonucunda geçmiş insan faaliyetleri, insan-mekân ilişkisi tespit edilebilmektedir. Mekân içlerinden veya mekân dışlarındaki faaliyet alanları, sokaklar, avlular, yemek hazırlama ve pişirme alanları, depo odaları yanı sıra, mekânların terk edilmelerinden önceki ve sonraki kullanımları da tespit edilebilmektedir. Örneğin arkeolojik alanlardaki mekân duvarları, taban ve taban sıvaları, kerpiç, tezek ve ahşap kalıntılarından alınan mikromorfoloji örneklerinin analiz edilmesi ve yorumlanması sonucunda; hammadde temini ve çevresel kaynaklarının kullanımına dair bilgi edinilmesinin yanı sıra, dönemin insan-çevre ilişkisi hakkında da veriler sunmaktadır. Bu yöntemle analiz edilen örneklere; doğal, fizyolojik ve insan kaynaklı sedimentler, buluntular, organik ve inorganik kalıntıların, depozit ve konteksts ilişkisinin detaylı incelemelerinin dahil edilmesi ile depozit ve post-depozit süreçlerinde değişimlerin tanımlanmasına olanak sağlamaktadır (Tringham, 2012: 96).

Son yıllarda özellikle Prehistorik döneme atfedilen kazılarda bu tür yöntemlerin uygulanmaya başlanması, insan-mekân ilişkisi bağlamında, mimari kalıntıların mekânsal kullanımlarının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu duruma ek olarak insana ilişkin olmayan (hayvanların tutulduğu) mekânların kullanımının da anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Prehistorik yerleşimlerde evcilleştirilmiş hayvanların yerleşim içinde mi veya dışında mı tutulduğu sorunu, bu analiz yöntemlerinin kullanılmaya başlanmasıyla açığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Özellikle yerleşimlerde evcil hayvan tutulduğu öngörülen mekânların toprak analizlerinde rastlanan tezek kalıntılarıyla aynı alandaki hayvan kemiklerinin morfolojik değişimlerinin bu mikromorfoloji sonuçlarıyla örtüşmesi hayvan tutulan mekânların varlığını göstermektedir (Duru, 2013: 137). Sonuç olarak mekânların kullanım yoğunluğuna göre işlevleri hakkında bilgi edinilmekle birlikte, arkeolojide bu tür mekân analiz yöntemlerinin uygulanmaya başlanmasıyla da mimari kalıntıların artık yaşam öyküleri yorumlanmaya başlanmıştır.

3.4. Taban Buluntularının Mekânsal Dağılımı (Taban Dizim Analizi)

1960'lı yılların ortalarından itibaren gelişen Süreçsel Arkeoloji ile prehistorik toplulukların yaşam faaliyetlerini anlamak adına mekânların taban buluntularının oluşum süreci analiz edilerek mekânlar arasındaki farklılaşmalara dikkat çekilmiştir. Bu durum 1970'li yıllarda mekânın taban buluntularının arkeolojik oluşum sürecinde, ek olarak katkı sağlayan değişkenlikler de araştırma konusu içine dâhil edilmiştir. (LaMotta ve Schiffer, 1999: 19). Süreçsel Arkeoloji ile mekân taban buluntularının analiz edilmesiyle elde edilen istatistiki veri ve genellemeler, insan, materyal kültür ve mekân ilişkisindeki çok yönlü etkileşimin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur (Duru ve Özbaşaran, 2014: 126). Fakat bu durum 1980'li yıllardan itibaren Post-Süreçsel Arkeoloji ile farklı bir ivme kazanmıştır. Geçmiş toplulukların, mekân taban buluntularının oluşum süreçleri analizlerinin, sadece istatistiki veri ve

genellemelerle anlaşılabilmesinin yanında, farklı bireysel hikâyelerin bir araya getirilmesiyle de anlaşılabilceği belirtilmiştir (Hodder, 1982).

Bir konutun yaşam hikâyesini belirleyen ev içi taban buluntularının oluşum süreci; “Birikme” ve “Eksilme” olmak üzere temelde ikiye ayrılmaktadır. Hem birikme hem de eksilme süreci, taban buluntularının oluşum sürecine katkıda bulunmaktadır. Bir konutun yaşam hikâyesi farklı zamanlarda ve farklı tiplerde kültürel olan ve olmayan 3 aşamadan meydana gelmektedir. Bunlar; “İskan”, “Terk” ve “Terk Sonrası” süreçleridir (Tab.1.1), (LaMotta ve Schiffer, 1999: 20-25). Yapının buluntularının oluşumuna katkı sağlayan her iki birikme ve eksilme süreçleri, aslında yapının yaşanmış hikâyesini de içinde barındırmaktadır. Bu süreçlerde, tarihöncesi faaliyetlerde bulunulan nesnelere ile bir yapı tarafından sınırlanan bir alan arasında bire bir ilişki vardır. Bir yapı içerisinde kullanılan tüm nesnelere kullandıkları yerde birikmesinden ziyade (*in situ*), dağınık, karışmış bir şekilde birikirler. Yapıların farklı evreleri arasındaki yaşam hikâyeleri, arkeolojik kayıt altına alınan depozitlerle ilişkilidir (LaMotta ve Schiffer, 1999: 20).

Evre	Birikim Süreci	Eksilme Süreci
<i>İskan</i>	Birincil ve telef atık birikimi Geçici atık birikimi	İkincil atık birikmesi
<i>Terk</i>	Hakiki atık birikimi Ritüel atık birikimi	Yer değiştirme Ritüel eksilme
<i>Terk Sonrası</i>	Tekrar kullanım atık birikimi İkincil atık birikimi Yapının çökmesi Müdahale	Çöpün karıştırılması Müdahale Yıkılma

Tablo 1.1. Ev taban buluntularının oluşum süreci

(LaMotta ve Schiffer, 1999:20, Table 2.1; Çevik, 2014:122, Fig.2' den uyarlanmıştır)
(Özdemir, 2017: 27).

1- *İskân Süreci*: Bir konutun iskân evresi süreçlerini kapsayan öncelikli aktiviteleri arasında; faaliyet alanlarının bakımı, üretim aletleri ve diğer eserlerin bakımı, gıda işleme, hazırlama ve tüketme, uyku ve hane ritüeli yer almaktadır. Arkeolojik kayda giren bu aktivitelerin materyal kalıntıları, başlıca üç biriktirme süreci olarak izlenebilmektedir.

a) *Birincil atık*, kullanıldıkları yerde arkeolojik kayda giren nesnelerin birikiminden oluşmaktadır. Özellikle aynı evde kullanılan ve biriken nesnelere, hanelerin sosyal, ekonomik ve demografik özelliklerinin yeniden kurgulanmasıyla ilgilenen arkeologlar için potansiyel birer kanıt niteliğindedirler.

b) *İkincil atık*, bir faaliyet alanından atığın kaldırılıp çöplük, toprak dolgusu, terk edilmiş yapı, mezarlık gibi mekânsal olarak uzak bir yerde biriktirilmesiyle oluşan bir eksilme sürecini oluşturmaktadır. Bu süreç aynı zamanda evlerin içindeki atıkların boşaltılarak müşterek çöplük alanında biriktirilmesidir. Bu konu üzerinde yapılan etnoarkeolojik araştırmalar, bir hane tarafından kullanılan ve tüketilen çok sayıda nesnenin ikincil atık olduğunu göstermektedir.

c) *Geçici atık*, kırılmış veya yıpranmış nesnelerin daha sonra faydalı bir işe yarar düşüncesiyle depolanan veya gizli bir yerde saklanan nesnelere olarak adlandırılmaktadır. Geçici atıkta işlevsel eski öğeler, kırık veya hala kullanılabilir durumda olsa bile muhafaza etmek yerine atılır.

2- *Terk Süreci*: Bu evrede, yeni belirlenen bir konuma taşınma hazırlığı sırasında ev terk edilirken, ev içerisindeki bazı eşyaların yerinde bırakılması ile biriken atıklar, hane faaliyetleri içerisinde yer alan terk sürecini oluşturmaktadır. Bu süreç içerisinde, bir evde hala kullanılabilir nesnelerin olduğu yerde bırakılması gerçek atıkları, bu nesnelerin farklı sebeplerden dolayı yeni faaliyet alanlarına aktarılması ise yer değiştirme olarak tanımlanmaktadır. Yerleşim veya yapı terk edilirken, taşınabilir, kullanışlı, üretim maliyeti yüksek ve temin edilmesi zor olan nesnelerin yer değiştirmede önceliğe sahip olduğu kabul

edilmektedir. Gerçek atık da ise taşınması zor ve yeniden temin edilmesi kolay olan nesnelerin geride bırakılma olasılığı daha yüksektir. Bir yerleşim ya da yapı terk edilirken, “Değiştirilebilirlik”, “Taşıma Maliyetleri” ve “Terkin Koşulları” gibi bu üç önemli faktör hane halkı tarafından göz önüne alınarak, ekonomik ve taşıyabileceği kadar olan nesnenin yerini değiştirir. Bu faktörlerin dışında, bazen bir yapının taban buluntu topluluğunda çok sayıda taşınabilir, faydalı ve kullanılabilir nesnelerin alınmadan yerinde bırakıldığına tespit edilmesi, genellikle hızlı ve plansız bir terk sürecine maruz kaldığı şeklinde yorumlanmaktadır (LaMotta ve Schiffer, 1999: 22). Buna karşılık terk sürecinde buluntuların yer değiştirirken çoğunlukla taşınmış olması, ev içerisinde yalnızca büyük ve kırılmış olan nesnelerin tespit edilmesi ise genellikle yavaş ve planlı bir terk edilmeye atfedilmektedir. Diğer yandan bir yapının terk sürecinde ritüel amacıyla kasten bırakılan çok sayıdaki taban buluntuları gerçek atık olarak bırakıldığı gibi, yapıların ritüel gereği içindeki buluntularla birlikte yakıldığı durumlarda söz konusudur (Çevik, 2014: 117).

3- *Terk Sonrası Süreç*: Yapıların yaşam öyküsü terk edilmesiyle birlikte bitmemekte, aksine buluntuların birikme ve eksilme süreçleri, terk sonrası aşamasında da devam etmektedir. Bir yapının terk sonrası başka amaçlarla yeniden kullanılması, önceki kullanımına ait birincil, ikincil ve geçici atık süreçlerini ortadan kaldırabilir. Yine bu süreçte yapının çöplük olarak kullanılması da önceki kullanımına ait bütün izleri gizleyebilir. Farklı derinlikte, sayıda ve farklı içeriklere sahip buluntuların biriktiği terk edilmiş yapılar, genellikle çöplük olarak kullanılır. Bazı durumlarda çöplük alanlarındaki depozitlerin özelliklerine ve buluntuların çeşitli izlerine dayanarak, bu depozitler ikincil veya üçüncül çöplük olarak tanımlanabilir (LaMotta ve Schiffer, 1999: 24). Bazen bir yapının depozitlerinin kanıtı olan ikincil çöpler, yapının kesin stratigrafisini verebilmektedir. Bazen ise terk sonrası atılan ikincil ve üçüncül çöpler, yapının iskân ve terk aşamalarında taban üzerinde biriken eserleri ayırt etmeyi güçleştirmektedir. Terk sonrası süreçte yapının çökmesi, yıkılması, yapıyı oluşturan bütün malzemelerin taban buluntuları üzerinde birikmesi, daha sonra insanlar ve hayvanlar tarafından karıştırılıp müdahale edilmesi, yapıların içindeki eserlerin stratigrafisinin değişmesine neden olan etmenler arasında sayılabilir (Çevik, 2014: 117).

Bu süreçler içerisinde toplulukların yaşam faaliyetlerini anlamak adına mekânların taban buluntularının oluşum süreci analiz edilerek, kültürel ve doğal birçok olay da anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, mekânın taban buluntu envanterinden, bir konutun yaşam hikayesini oluşturmak için arkeologlar tarafından çok sayıda rekonstrüksiyon öneri çalışmaları yapıldığı da bilinmektedir. Bunların yanı sıra mekân içi faaliyetleri tespit etmemizi sağlayan mekânlardaki taşınabilir veya taşınmaz mimari unsurlardır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yerleşim düzeni ve yerleşim içi aktivitelerin analizini yapmayı amaçlayan yeni metodlar geliştirilmesine katkı sağlayan hane arkeolojisinin amacı, yerleşim içi ilişkileri çalışarak geçmişin insanla birlikte yeniden inşasını sağlayacak konteksti oluşturmasıdır. Ekonomik ve ekolojik süreçlerin doğrudan ifade edildiği sosyal gruplar seviyesinde yer alan haneler, birlikte yaşayıp aynı kaynakları birlikte paylaşan, yerleşim içi aktivitelerle toplu olarak katılan ve ev içi görev dağılımını paylaşan bir insan topluluğu olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda haneler sosyal, maddi ve davranış gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu unsurlardan oluşan

haneler doğası gereği toplumdaki topluma değişiklik göstermektedir. Arkeologlar konutların ve içerisindeki maddi kültür kalıntılarının kazılarak ortaya çıkarıldığında, kayıt altına alınan malzemelerden konutun anlaşılması, konut birimlerinden de hanenin anlaşılması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Başlangıçta hane, tek bir çatı altında ve ekonomik ilişkileri birlikte yürüten insan grubu olarak tanımlanırken, daha karmaşık bir kavram olduğu ve aynı çatı altında yaşayan fakat ekonomik işbirliği içinde olmayan hane örneklerinin yanı sıra, aynı çatı altında bütün faaliyetleri tek bir ekonomik ve sosyal birim olarak gerçekleştiren hanelerin olduğu da anlaşılmıştır. Özellikle yapılan araştırmalarda çekirdek aileyi "Basit Hane", çekirdek aileye katılan evli çocukların yaşadığı sistemi de "Karmaşık Hane" yani "Geniş Aile" olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda hane oluşumunda yaşanan bu değişim, mekânlara yansımakta ve konutların ihtiyaca göre genişletilip ya da terk edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca konutların plan, boyut ve tabanlarından ele geçen buluntuların mekânsal dağılımı ile hanelerin sosyal, maddi ve davranış boyutlarına açıklık getirilmektedir. Bu çalışmalar sonucunda üretim, dağıtım, aktarım ve yeniden üretim gibi farklı işlevleri olan faaliyetlerin hanenin boyutlarıyla doğrudan ilişkili olduğu çıkarımı yapılmaktadır. Bu dört temel işlevin hane boyutlarıyla doğrudan ilişkili olduğu ve hanelerin boyutlarına göre fonksiyonlarının değiştiği anlaşılmaktadır. Geniş hanelerin, bir dizi ekonomik koşulların farklı boyutlardaki grupları bir araya getirmesine olanak sağladığı ve eş zamanlı işgücü gerektiren çok çeşitli ekonomik fırsatlara sahip olduğu anlaşılmıştır. Küçük hanelerde ise, doğru planlanmış işgücü ile sınırlı kaynakların yoğun kullanılması, hanelere hareketlilik avantajı getirmiştir. Küçük hanelerde üreticiden tüketiciye aktarım oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna ek olarak küçük hanelerin kendine yetecek kadar üretim yapan ve depolayan, bireyselleşmenin ön plana çıktığı, çekirdek aileye doğru yönelen bir eğilimin olduğu anlaşılmaktadır. Hane birimlerindeki bu eşitsizliklerin arkeolojik kazılardaki yansıması ise, üretim süreçlerinin (besin ve diğer kaynakların üretim, paylaşım, tüketim ve dağıtımının) mekânsal olarak farklılaşması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mekân insan ve nesnelere arasındaki ilişkinin karşılıklı geliştiği, yapı, oda veya konut içi veya dışı yaşam faaliyetlerinin gerçekleştirildiği yerlerdir. Yerleşik yaşamla birlikte toplulukların ihtiyaçları doğrultusunda ev ve hane gibi sosyal grupları bir araya getiren mekânlar oluşmaya başlamıştır. Prehistorik topluluklar ve sosyal gruplar arasında mekân biçimleri, iç öğeleri ve kullanım amaçlarının farklılıklar göstermesi, mekânın düzeni ve taşınır veya taşınmaz iç öğelerinin mekân sakinlerinin temel ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde oluşturulmasından kaynaklandığı, özellikle de taşınmaz mekân içi öğeleri arasında yer alan seki, fırın ve ocak gibi yapı elemanları veya döşemeleri mekânın içinde yaşayan insanların kullanım önceliğine, ihtiyacına göre mekân içerisine konumlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Mekân Analizi, geçmişte yaşamış toplulukların yerleşim organizasyonlarını, mimari ile materyal kültür öğeleri arasındaki bağlantısını ve insan-mekân arasındaki ilişkisini anlamak için başvurulan en önemli yöntemlerden biridir. Bu yöntem en genel tanımıyla mimari yapı ile mekânın organizasyonu arasındaki ilişkiyi incelemek olarak tanımlanır. Bu bağlamda bilim insanları tarafından mimaride yuvarlak ve dikdörtgen planlı yapıların sosyal yapıya olan etkisine işaret edilmekte ve özellikle dikdörtgen planlı tek odalı yapıların ortaya çıkmasıyla

çekirdek aileler, çok odalı yapılarla birlikte ise geniş ailelerin ortaya çıktığı belirtilmektedir. Özetle tek odalı evler çekirdek aileler, çok odalı evler ise geniş aileler ile ilişkilendirilmiştir.

Arkeolojide mekân analizi yöntemleri arasında; etnoarkeolojik araştırmalar, mekân dizim analizi, taban dizim analizi (taban buluntularının mekânsal dağılımı), mikroarkeoloji ve mikromorfoloji, toprak kimyası analizi, fitolit analizi gibi yöntemlerin uygulandığı bilinmektedir. Bu yöntemler kullanılarak yapılan çalışmalarda özellikle mekân taban buluntularının analiz edilmesiyle elde edilen istatistikî veri ve genellemeler, insan, materyal kültür ve mekân ilişkisindeki çok yönlü etkileşimin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Prehistorik döneme atfedilen kazılarda mekân analizinde kullanılan yöntemlerin son zamanlarda oldukça yoğun uygulanmaya başlanması, insan-mekân ilişkisi bağlamında, mimari kalıntıların mekânsal kullanımlarının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Allison, P. M. (1999). *The Archaeology of Household Activities*. Routledge, New York.
- Ashmore, W. ve Wilk, R. R. (1988). House and Household in the Mesoamerican Past: An Introduction. R.R. Wilk, W. Ashmore (eds.), *Household and Community in the Mesoamerican Past* içinde (1-28. ss.). Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Bender, D. R. (1967). A Redefinement of the Concept of Household: Families Coresidence and Domestic Functions. *Amer. Anthropologist* 69.5, 493-504.
- Bender, B. (1978). From Hunter-Gatherer to Farmer, a Social Perspective. *World Archaeology* 10, 204-222.
- Byrd, B. F. (1994). Public and Private, Domestic and Corporate: the Emergence of the Southwest Asian village. *American Antiquity* 49, 639-666.
- Chang, K.C. (1968). *Settlement Archaeology*. National Press Books.
- Cutting, M. (2003). The Use of Spatial Analysis to the Study Prehistoric Settlement Architecture. *Oxford Journal of Archaeology* 22, 1-21.
- Çevik, A. (1995). Social Meaning of Household Spaces. *Archaeological Dialogues* 1, 39-50.
- Çevik, Ö. (2014). Türkiye Arkeolojisi'nde Mekan Analizi: Sorun ve Yöntemler. Ö. Çevik, B. Erdoğan (eds.), *Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi* içinde (109-122. ss.). Ege Yayınları, İstanbul.
- Çınar, A. D. Enkomi Yerleşmesinde Geç Kıbrıs IIIA Tabakasına Tarihlenen 'Ashlar Building' İncelemesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2018, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Duru, G. Tarihöncesinde İnsan-Mekan, Topluluk-Yerleşme İlişkisi: M.Ö. 9. Bin Sonu-7. Bin Başı, Aşıklı ve Akarçay Tepe (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2013, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Duru, G. ve Özbaşaran, M. (2014). Mekan Bağlam ve Arkeolog. Ö. Çevik, B. Erdoğan (eds.), *Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi* içinde (123-136. ss.). Ege Yayınları, İstanbul.
- Düring, B. S. (2006). *Constructing communities: clustered neighbourhood settlements of the Central Anatolian Neolithic ca. 8500-5500 cal. BC*. Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Efstratiou, N. (2007). Neolithic households in Greece: The contribution of ethnoarchaeology. R. Wastgate, N. Fischer, J. Whitley (eds.), *Building Communities. House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond*, *British School at Athens Studies* 15 içinde (29-35. ss.). London.

- Flannery, K. V. ve Winter, M. C. (1976). Analyzing Household Activities. K.V. Flannery (ed.), *The Early Mesoamerican Village* içinde (34-47. ss.). Academic Press, New York.
- Flannery, K. V. ve Winter, M. C. (2002). The Origins of the Village Revisited: From Nuclear to Extended Households. *American Antiquity*, Vol. 67/3, 417-433.
- Gerritsen, F. (1999). To Build and To Abandon: A Cultural Biography of Late Prehistoric Houses and Farmsteads in the Southern Netherlands. *Archaeological Dialogues* 6 (2), 78-114.
- Glowacki, K. T. ve Vogeikoff-Brogan, N. (2011). *Stega: The Archaeology of Houses and Household in Ancient Crete*. Hesperia Supplement 44, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.
- Goody, J. (1973). Strategies of heirship. *Comparative Studies in Society and History* 15, 3-30.
- Guyer, J. (1981). Household and Community in African Studies. *African Studies Review* 24 (2), 87-137.
- Gündoğdu, M. (2014). Mekan Dizimi Analiz Yöntemi ve Araştırma Konuları. *Art-Sanat Dergisi*, Sayı 2, 251-275.
- Halstead, P. (2006). *What's Ours in Mine? Village and Household in Early Farming Society in Greece*. Amsterdam: Joh. Enschedé Amsterdam BV.
- Hammel, E. A. ve Laslett, P. (1974). Comparing Household Structure over Time and between Cultures. *Comparative Studies in Society and History* 16, 73-109.
- Hendon, J. A. (1996). Archaeological Approaches to the Organization of Domestic Labor: Household Practice and Domestic Relations. *Annual Review of Anthropology* 25, 45-61.
- Hillier, B ve Hanson, J. (1984). *The Social Logic of Space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hiller, B. (1996). *Space is the Machine: a configurational theory of architecture*. Cambridge.
- Hodder, I. (1982). *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. Cambridge University Press.
- Hodder, I. (1985). Postprocessual Archaeology. M. Schiffer (ed.), *Advanced in Archaeological Method and Theory* 8: 1-26. Academic Press, New York.
- Hodder, I. (1990). *The Domestication of Europe: Structure and Contingency in Neolithic Societies*. Oxford.
- Kent, S. (1993). Sharing in an Egalitarian Kalahari Community. *Man*, Vol: 28/3, 479-514.
- Kleindienst, M. R. ve Watson, P. J. (1956). Action Archaeology: The Archaeological Inventory of a Living Community. *Anthropology Tomorrow*, Vol: 5, 75-78.
- Longacre, W. A. ve Ayers, J. A. (1968). Archaeological Lessons from an Apache Wickiup. S.R. Binford, L.R. Binford (eds.), *New Perspectives in Archaeology* içinde (151-159. ss.). Aldine Press, Chicago.
- Luke, C., Roosevelt, C. H. ve Scott, C. B. (2017). Yörük Legacies: Space, Scent, and Sediment Geochemistry. *International Journal of Historical Archaeology* 21, 152-177.
- Manum, B., Rusten, E. ve Benze P. (2006). Software for Drawing and Calculating Space Syntax Graphs. *Norway: Oslo School of Architecture*, 97-101.
- Murdock, G. P. (1949). *Social Structure*. New York, Macmillan.
- Müller, M. (2015). Introduction: Household Studies in Complex Societies: (Micro) Archaeological and Textual Approaches. M. Müller (ed.), *Household Studies in Complex Societies* içinde, The Oriental Institute of Chicago Oriental Institute Seminars, Number 10, Chicago, Illinois.
- Özbal, R. (2004). Tell Kurdu'da Mikro Arkeolojik Çalışmalar. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 19, 85-92.
- Özbal, R. (2014). Hane Arkeolojisinde Haneyi Tanımlamanın Zorlukları. Ö. Çevik, B. Erdoğu (eds.), *Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi* içinde (157-174. ss.). Ege Yayınları, İstanbul.

- Özdemir, A. Prehistorik Gülpınar (Smintheion) Yerleşimi Mimarisi ve Mekansal Kullanımı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2017, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Özdoğan, M. (1996). Tarihten günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme. *Kulübeden Konuta: Mimarlıkta İlkler, HABITAT II*, 19-30.
- Parker, B. J. ve Foster, C. P. (2012). *New Perspectives on Household Archaeology*. Winona Lake (ed.), Indiana, Eisenbrauns.
- Rapoport, A. (1969). *House Form and Culture*. New Jersey, Prentice-Hall.
- Rapoport, A. (1990). *The Meaning of the Built Environment: A Nonverbal Communication Approach*. University of Arizona Press, Tucson.
- Runnels, C. (2005). Ethnoarchaeology, as a sub-discipline of Archaeology. T. Takaoğlu (ed.), *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia 2* içinde (7-14. ss.). Ege Yayınları, İstanbul.
- Shapiro, J. (1997). Fingerprints in the Landscape. Cultural Evolution in the North Rio Grande. Space Syntax First International Symposium, M. D. Major, L. Amorim, F. Dufaux (eds.), 21.01-21.21.
- Souvatzki, S. (2008). *A Social Archaeology of households in Neolithic Greece: An Anthropological Approach*. Cambridge and New York: University Press.
- Tringham, R. (2001). Household Archaeology. N.J. Smelser, P.B. Baltes (eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* içinde (6925-6928. ss.). Oxford, Pergamon.
- Tringham, R. (2012). Households through a Digital Lenses. B. Parker, C. P. Foster (eds.), *New Perspectives on Household Archaeology* içinde (81-120. ss.). Winona Lake, Indiana.
- Watkins, T. (2004). Building houses, framing concepts, constructing worlds. *Paléorient*, Vol. 30/1, 5-23.
- Wilk, R. R. ve Rathje, W. L. (1982). Household Archaeology. *American Behavioral Scientist* 25, 617-639.
- Wilk, R. R. ve Netting, R. (1984). *Household: Comparative and Historical Studies of the Domestic Group*. Berkeley, University of California Press.
- Yalman, N. (2005). Ethnoarchaeology, Analogy, and Problems. T. Takaoğlu (ed.), *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia 2* içinde (15-26. ss.). Ege Yayınları, İstanbul.